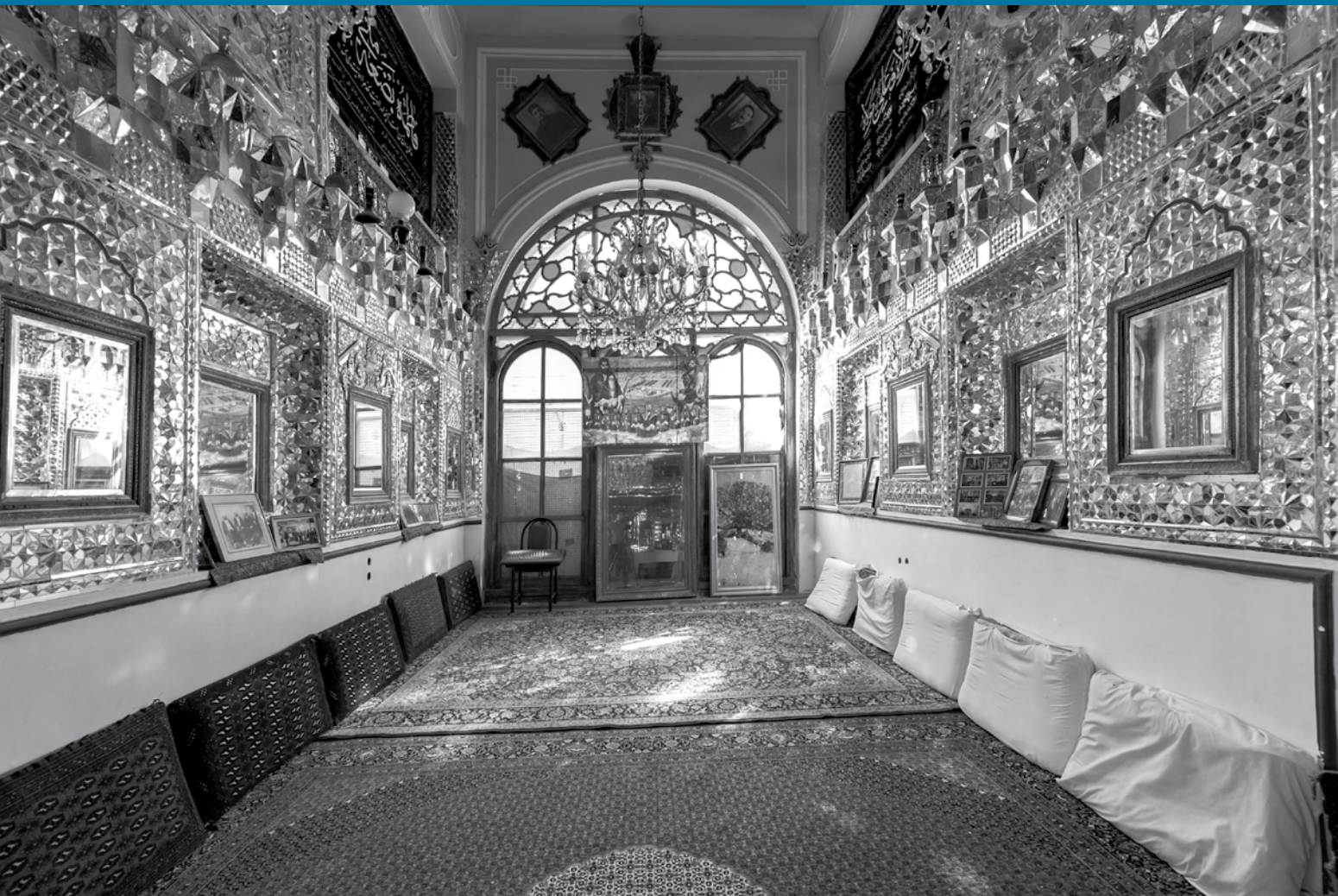

اشاره

کرمانشاه، از جمله به واسطهٔ قرار گرفتن در مسیر عتبات عالیات، از قدیم‌الایام بناهای مذهبی بسیاری داشته و این بناها همواره مورد تکریم و احترام مردم بوده است. تکیهٔ بیگلربیگی در میان تکایای زیادی که در استان کرمانشاه ساخته شده، واقعاً بنای متفاوتی است و هر بیننده‌ای را مجذوب می‌کند. آینه‌کاری‌های حسینیه کم‌نظیر است. این تکیه از یادگارهای عبدالله‌خان بیگلربیگی است. مرحوم عبدالله‌خان بیگلربیگی در زمان حکمرانی عبدالحسین میرزا فرمانفرما و سپس امیرنظام گروسی به تدریج مدارج ترقی را طی می‌کند و سرانجام به مقام بیگلربیگی کرمانشاه می‌رسد. گزارش حاضر از مجموعهٔ تکیهٔ بیگلربیگی بر اساس بازدید و مشاهدات نگارنده، توضیحات مختصر راهنمای تکیه و از همه مهم‌تر، مصاحبه با هرمزخان بیگلربیگی، از نوادگان عبدالله‌خان، گردآوری شده است. به امید اینکه تصویری روشن از تکیه به دست خواننده دهد.

مرضیه وروایی
دبیر تاریخ کرمانشاه

نظارهٔ آب و آینه و نور در تکیهٔ بیگلربیگی

در بافت قدیم شهر کرمانشاه محله‌ای مشهور، به نام «فیض آباد» قرار دارد که می‌توان گفت مشخص‌ترین محله بافت قدیم کرمانشاه به شمار می‌رود. این محله، به اصطلاح «رجال‌نشین» بوده، و این از خانه‌هایی که در آن هنوز پا برجا هستند، کاملاً مشهود است؛ خانه‌هایی که حتماً معماران و استادکاران معتبر به سفارش صاحبان این بناها آن‌ها را ساخته‌اند.

گذرگاه‌ها و کوچه‌های پیچ در پیچ فیض آباد این محله را به سبزه میدان، بازار، مسجد جامع، میدان آیت‌الله جلیلی، میدان وزیری و میدان گاراژ (آزادی) مرتبط می‌سازد. اولین چیزی که در این محله جلب توجه می‌کند بافت فرسوده و سنتی آن است. در فیض آباد بناهای مهمی با معماری درون‌گرا وجود دارد که از آن جمله است: مسجد فیض آباد، سرای توکل، که در زمان جنگ جهانی اول محل اسکان روس‌ها بوده، خانه تاجر کلیمی کرمانشاه به نام خواجه باروخ، مسجد معتمد، حمام و مسجد نظام (حمام نظام خصوصی خانواده صارم‌الدوله بوده) خانه صارم‌الدوله (نواده محمدعلی میرزا دولت‌شاه فرزند ارشد فتحعلی شاه) خانه نظام‌العلماء، و تکیه بیگلربیگی.

تکیه بیگلربیگی یکی از زیباترین بناهای ساخته شده در کرمانشاه و مربوط به دوره قاجار است. البته قسمت مسکونی آن مربوط به اواخر دوره زندیه و قسمت حسینی به مربوط به دوره مظفری است. حسینی به همت عبدالله خان بیگلربیگی - که در زمان حکمرانی عبدالحسین میرزا فرمانفرما و مرحوم امیر نظام گروسی به تدریج مدارج ترقی را طی کرده - ساخته شده است. نام‌برده بر اساس احکام صادره در عصر قاجار - که هم اکنون در قسمت موزه خط و کتابت تکیه نگهداری می‌شوند - ابتدا عهده‌دار سمت‌های

کلاتری کرمانشاه، شجاع دیوانی (فراش باشی) و رئیس انتظامات شهر می‌شود و سرانجام به سمت بیگلربیگی کرمانشاه منصوب می‌گردد. برای رفتن به تکیه بیگلربیگی باید نخست وارد خیابان مدرس، روبه‌روی مسجد جامع شویم، سپس قدم به کوچه شهید سالار انتظاری بگذاریم؛ بعد از تنها چند قدم، با دیدن کاشی فیروزه‌ای رنگی که روی آن نوشته است: کوی

برای خانم‌ها و آقایان، و نیز دو ردیف طاق نما، که در ردیف فوقانی با پیکره‌های گچی از شخصیت‌های دوره قاجاریه زینت یافته‌اند. بلافاصله پس از درگاه چوبی وارد هشتی تکیه می‌شویم. در سمت راست و چپ هشتی دری به اصطبل و دری به اتاق کوچکی که جای نشین قابچی بوده است، دیده می‌شود. در هشتی و دالان بعد از آن، سکوهایی قرار دارد تا مهمان خسته‌ای که از راه

تکیه بیگلربیگی یکی از زیباترین بناهای ساخته شده در کرمانشاه و مربوط به دوره قاجار است. البته قسمت مسکونی آن مربوط به اواخر دوره زندیه و قسمت حسینی مربوط به دوره مظفری است

صارم‌الدوله، به سمت چپ کوچه گردش می‌کنیم. از همان ابتدای ورود به کوی صارم‌الدوله، تابلوی تکیه بیگلربیگی خود را نمایان می‌کند.

مقابل تکیه‌ایم!

درست روبه‌روی خانه نظام‌العلماء بنای تکیه به چشم می‌خورد؛ بنایی با نمای آجری، سکوه‌های متقارن، سردری که با مقرنس‌های گچی و گچ‌بری‌های برجسته تزیین شده است، درگاه چوبی و کوبه‌های مخصوص دق‌الباب جداگانه

می‌رسیده و حتماً وسایلی نیز همراه داشته است، آنجا بنشیند و نفس تازه کند و در ضمن به اهل خانه فرصت دهد تا برای پذیرش مهمان آماده شوند. ایوان و هشتی با تاق‌های بسیار زیبا پوشیده شده است. مهمانان به‌همین دالان و هشتی راهنمایی می‌شده‌اند و سوغات‌هایی که احیاناً با خود داشته‌اند، از آن‌ها گرفته می‌شده است. بعد از طی این دالان نسبتاً دراز، به حیاط اصلی تکیه وارد می‌شویم. حیاط، نقطه مرکزی تکیه است. هر کجای تکیه

که بنشینید، مجال است به حیاط اشرف نداشته باشید. وسط حیاط حوض بزرگی با چند فواره دیده می‌شود. درختانی که در حیاط به چشم می‌خورند قدمت و عمر تکیه را ندارند و معلوم است بعداً کاشته شده‌اند. حیاط با، فضاهای متعددی احاطه شده است و اُرسی‌های اتاق‌ها به حیاط جلوه خاصی داده‌اند. در قسمت غربی تکیه بنای حسینییه قرار دارد. بقیه فضاهای اطراف حیاط که قبلاً مسکونی بوده اکنون به‌عنوان‌های مختلف الگوی کاربری یافته‌اند: در حال حاضر فضاهای ضلع جنوبی به موزه پارینه سنگی، فضاهای ضلع شمالی به موزه خط و کتابت و فضاهای ضلع شرقی به کارهای اداری اختصاص دارد. مجموعه زیر نظر سازمان میراث فرهنگی کرمانشاه حفظ و اداره می‌شود. تمام فضاهای تکیه و از جمله حیاط

کف‌پوش آجری دارند. فضای سنتی تکیه، از نوع درها، کوبه‌ها و ارتباط اتاق‌ها با هم به خوبی مشهود است. در نمای ضلع جنوبی و شرقی دریاچه‌هایی دایره‌ای (گرد) دیده می‌شود که به «دو پوشه‌ها» راه دارد. این دو پوشه‌ها به قول امروزی همان سقف‌های کاذب هستند که با جریان دادن هوا از پوسیدگی ساختمان جلوگیری می‌کنند. به گفته هرمزخان بیگلری از دو پوشه برای نگهداری ظرف و ظروف این خانه پر از مهمان هم استفاده می‌شده است. حلقه‌ها و چنگک‌های فلزی روی پله‌های حسینییه در قسمت غربی حیاط تعبیه شده تا طناب چادری که روی حیاط و حوض آن (ایام محرم) کشیده می‌شده است، به آن بسته شود. به گفته هرمزخان بیگلری، در ایام محرم تمام حوض را پر از شربت می‌کرده‌اند تا به یاد امام حسین (ع) کام تشنه عزادارانش

را سیراب کنند. چراغ‌های توری گازی - نفت‌سوز - تقریباً بزرگ، جلوی ایوان حسینییه آویزان است. روشنایی حسینییه از همین چراغ‌ها تأمین می‌شده است. اتاق‌های بزرگ، که ارسی نامیده می‌شده - بعضاً با شیشه‌های رنگی، طراحی حیاط را دیدنی‌تر کرده است. این شیشه‌های رنگی در بازتاب نور و دفع حشرات مزاحم بسیار مؤثر بوده‌اند. در ضلع شمالی، شبکه‌ها، خنکای حیاط و آب حوض آن را به زیرزمین هدایت می‌کند. پله‌های سنگی - آجری نه چندان کوتاه رابط تمام اتاق‌ها به حیاط، هستند و کمک می‌کنند که در صورت ورود افراد به حیاط، حریم اتاق‌ها از مزاحمت محفوظ بماند. در حیاط هیچ سکویی دیده نمی‌شود؛ تنها ایوان جلوی حسینییه است که با چند پله حیاط و حسینییه را به هم وصل می‌کند. معمار هنرمند تکیه، از سوراخ‌هایی که در داخل دیوارها ایجاد کرده، به عنوان داربست استفاده کرده است.

ضلع جنوبی به موزه پارینه سنگی (زاگرس) اختصاص دارد و غیر از ورودی، شامل سه اتاق تودرتو است. اتاق‌ها به وسیله درهای میانی به هم ربط دارند و دارای ارسی هستند. راه دسترسی به آن‌ها دو سه پله سنگی داخل حیاط است

ضلع جنوبی

چشم‌ها در حیاط می‌رقصند و می‌گردند و نه یک بار بلکه بارها و بارها همه چیز را به نظاره می‌نشینند، همان‌طور که اشاره شد، ضلع جنوبی به موزه پارینه سنگی (زاگرس) اختصاص دارد و غیر از ورودی، شامل سه اتاق تودرتو است. اتاق‌ها به وسیله درهای میانی به هم ربط دارند و دارای ارسی هستند و راه دسترسی به آن‌ها دو سه پله سنگی داخل حیاط است. کف‌پوش کنونی آن سرامیک قهوه‌ای رنگ است ولی سابقاً آجر بوده است. این فضاها در آخر به راهرویی متصل می‌شوند که هم به حسینییه و هم به حیاط پشتی و حمام بیگلربیگی (حمام

موزه پارینه سنگی

آشپزخانه می‌رفت، هم اکنون باقی است ولی دیگر خبری از خود آشپزخانه نیست. با این اوصاف هنوز زندگی در تکیه جریان دارد. دو پوشه‌های این بخش، همان‌طور که گفته شد، عامل مؤثری برای جلوگیری از فرسودگی ساختمان، تهویه بنا و نگهداری ظروف است.

بنابر شجره‌نامه‌ای که علی اکبر خان بیگلربیگی تهیه و ترسیم کرده است، نسب خاندان بیگلربیگی به حضرت اسماعیل (ع) می‌رسد!

این شجره‌نامه در یک ویتترین شیشه‌ای به نمایش گذاشته شده است. به غیر از شجره‌نامه، اسنادی، از جمله برخی فرمان‌ها، احکام و قراردادهای تجاری مربوط به این خاندان نیز در اتاق‌های ضلع شرقی داخل ویتترین‌های شیشه‌ای نگهداری می‌شود.

اگر علاقه‌مند به دیدن تصاویری از محله‌های قدیمی کرمانشاه باشید،

خان از اتاق‌های کنونی موزه پارینه سنگی به عنوان اتاق کار استفاده می‌کرده است.

و اما بخش شرقی:

ضلع شرقی اهل خانه، برای هم صحبتی با پدر بزرگ‌ها و مادر بزرگ‌های خانواده، بایستی از پله‌های داخل حیاط به چهار اتاق طبقه اول از ضلع شرقی می‌رفتند.

این اتاق‌ها دارای طاقچه‌های متعددی هستند که با درهای میانی به هم مرتبط می‌شوند. اکنون سازمان میراث فرهنگی کرمانشاه از این اتاق‌ها برای انجام کارهای اداری استفاده می‌کند.

سرویس‌های بهداشتی و اتاق مستخدم‌ها، از فضاهای دیگر این ضلع است.

انتهای ضلع شرقی (شمال شرقی) به حیاط کوچکی راه دارد که به آشپزخانه وصل می‌شده است. حیاطی که به

خصوصی خانواده) راه دارد. در موزه نقشه‌هایی به چشم می‌خورد که موقعیت مکان‌های عمده دوران پارینه سنگی و فراپارینه سنگی در ایران و از جمله کرمانشاه را نشان می‌دهد. از همین نقشه‌ها به خوبی می‌توان برآورد کرد که کرمانشاه یکی از سایت‌های مهم باستان‌شناسی در ایران است.

اگر بخواهیم اطلاعات مختصری از انسان نئاندرتال به دست آوریم، باید ساعتی چند در موزه پارینه سنگی درنگ کنیم. پیکره بازسازی شده انسان نئاندرتال، استخوان‌ها و مجموعه‌هایی از انسان‌های عهد پارینه سنگی و حیوانات شکار شده توسط آن‌ها، برخی از ابزارهای ساخته شده در این دوره، شیوه ابزارسازی، شیوه شکار، اعتقادات آن‌ها، پوشش آدم‌ها و ... همه و همه اطلاعاتی هستند که از این موزه به دست می‌آید.

به گفته هرزخان بیگلربیگی، عبدالله

در کرمانشاه رخ داده و ... وجود دارد. در این عکس‌ها پوشش مردان، آرایش صورت و ... نمایش داده می‌شود.

در ویتترین‌های شیشه‌ای، قرآن‌های خطی قدیمی، قرآن‌هایی با حاشیه زرکوب، مجلات (گزیده‌ای از روزنامه جهان اسلام) سندهایی از عقدنامه‌ها، حکم‌ها، اجاره‌نامه‌ها، نامه‌های رجال وصیت‌نامه مرحوم عبدالله‌خان، استعلام‌ها، سند مجموعه تکیه و سند ازدواج محمدخان سرهنگ، داماد عبدالله‌خان بیگلربیگی (محمدخان پدر بزرگ بیگم بوتو، مادر بی نظیر بوتو نخست وزیر فقید پاکستان بوده است) نگه‌داری می‌شود؛ سند ازدواجی که در آن از سکه و آینه شمعدان و ... خبری نیست. در این سند، که ازدواج را حلال و زنا را حرام کرده، ستایش شده است. با صلوات بر محمد (ص) ختم گردیده است.

گویا نان در آن زمان، برای خودش مسئله‌ای بوده است؛ چون چند سند در مورد الزام نمودن خبازان کرمانشاه به رعایت نرخ نان و کیفیت آن، در موزه خط قابل خواندن است.

تابلویی هم از واقعه کربلا؛ تاریخ واقعه نحوه آرایش سپاه امام حسین (ع)، افرادی که در میمنه و میسره سپاهش قرار

چشم می‌خورد.

طبقه بالای زیرزمین، طبقه شاه‌نشین با یک فضای باز و آفتابگیر، محل مناسبی برای پذیرایی مخصوصاً در زمستان است. شاه‌نشین یک ارسی چوبی بسیار زیبا و مشرف به حیاط دارد و همچنین با گچ‌بری آراسته شده است. یکی از درهای تکیه که به خیابان مدرس راه دارد در همین قسمت از تکیه، یعنی قسمت شاه‌نشین، قرار دارد.

تاریخ تکمیل گچ‌بری را می‌توان از قباب گچی که در داخل آن جمله، «یا ابا عبدالله الحسین» و «تاریخ ۱۲۶۲ [ق]» نوشته شده است، فهمید. سابق مرحوم بیگلربیگی از اتاق شاه‌نشین برای پذیرایی، ملاقات با افراد و کسانی که دیدارشان خیلی رسمی بوده، استفاده می‌کرده است. در اتاق‌های اطراف و طبقه بالای آن، یعنی طبقه شاه‌نشین، مردان استراحت می‌کرده‌اند. زنان نیز با استفاده از پله‌های پاگردی میانی، که در داخل طبقه شاه‌نشین طراحی شده، بی‌آنکه صدای پایشان شنیده شود، برای استراحت به طبقه بالا می‌رفته‌اند بلندی پله‌ها واقعاً صدای پاها را می‌گیرد! داخل یکی از اتاق‌های طبقه فوقانی دو ستون گچی با پایه‌های مربع شکل و ساقه‌های پیچ خورده قرار دارد و سر ستون آن با گل و گیاه زینت داده شده است. این قسمت از اتاق، شبیه یک اتاق خواب آراسته است! (هم اکنون چند مبل چوبی که متعلق به خانواده بیگلربیگی بوده است، در آن نگه‌داری می‌شود.)

موزه خط و کتابت

موزه خط و کتابت دو طبقه شاه‌نشین را به خود اختصاص داده است. در این موزه آرشیوی از عکس‌های قدیمی مردم کرمانشاه، اعم از رجال، افراد نافذ مذهبی و روحانیون، صحنه‌هایی از اتفاق‌هایی که

تابلوهای هنرمند نقاش آقای مهرجو در این اتاق‌ها دیدنی است. راهنمای تکیه می‌گوید: «این تابلوها را میراث فرهنگی از ایشان خریده است».

ضلع شمالی

خوب است به بخش شمالی حیاط برویم «بخش شمالی دارای دو طبقه و یک زیرزمین است با پایین رفتن از چند پله سنگی می‌توانیم از طریق حیاط به زیرزمین برویم.

زیرزمین شامل حوض‌خانه و چند اتاق تودرتوست و پستوهایی نیز دارد. اتاق‌های اطراف حوض‌خانه طاق و طاقچه‌های آجری زیادی دارند. کابینت آجری! طراح، ... چقدر عالی زیرزمین را برای نگه‌داری وسایل فضاسازی کرده است!

در انتهای سمت راست از اتاق اول زیرزمین، راهی به آشپزخانه و حیاط آن باز می‌شود.

در حوض‌خانه شومینه‌ای هم ساخته شده است. با توجه به اینکه زیرزمین برای استراحت تابستانی مکان مناسبی است، شاید شومینه کوچک حوض‌خانه هواکش خوبی برای این بخش نیز بوده است. ناگفته نماند که زیرزمین از شبک‌های خوب هم بی‌بهره نیست. نسیمی که از حوض حیاط مرکزی برمی‌خاسته، از طریق همین شبک‌ها، یا پنجره‌های مشبک، روح کسانی را که برای استراحت از این فضا استفاده می‌کرده‌اند، صفا می‌بخشیده است. سقف حوض‌خانه و استراحتگاه تابستانی با تیرهای چوبی تخته‌کوبی شده و کف آن با آجر پوشیده شده است. چند ستون چوبی با ساقه‌های چند ضلعی و سرستون چوبی و تزئین شده بین فضای حوض‌خانه و استراحتگاه تابستانی به

دارند، سپاه عمر سعد و تقسیم‌بندی لشکر او و تعداد افراد زیر نظر هر فرمانده، در موزه خط چشم‌ها را متوجه خود می‌کند. اگر بخواهید به اهمیت کشاورزی کرمانشاه در گذشته پی ببرید، بد نیست به سند احکام مالیاتی که از محصولات کشاورزی گرفته می‌شده است، نگاه کنید. مضافاً اینکه دولت قاجار هیچ منع درآمدی به جز اخذ مالیات و گمرکات نداشته و نیازمند حکومت‌های محلی بوده است. اسناد موجود در موزه، فرمان اخذ مالیات برای منظور فوق را نشان می‌دهد. مثلاً در یک سند، ناصرالدین شاه بر اساس فرمانی املاک خالصه میان در بند را در قبال مبلغ معینی به خانواده بیگلربیگی واگذار کرده است.

سندها برخی ترجمه [معرفی] شده‌اند ولی بعضی از آن‌ها هنوز بی‌ترجمه یا توضیحی در ویتترین‌ها قرار دارند. متأسفانه هیچ سیستم اعلام حریق و یا اطفای آتش در موزه به چشم نمی‌خورد! مرحوم عبدالله خان در سال ۱۳۰۹ هـ. ق (حدود ۱۲۶۰ ش) با خرید چند منزل متصل به هم در محله فیض‌آباد تصمیم به احداث حسینیه‌ای با شکوه در کنار منزل خود می‌گیرد. هرمزخان می‌گفت که عدم رضایت یکی از صاحب‌خانه‌ها در فروش ملک خود،

باعث شده که دیوار قسمتی از تکیه کج ساخته شود. (خوب، این هم دلیل اینکه معمار حسینیه، کمی از تقارن‌سازی فاصله گرفته است!) بنا به گفته ایشان قبل از اینکه حسینیه ساخته شود، در اتاق بزرگ شاه‌نشین روضه‌خوانی برپا می‌شده است.

توجه به چند تابلوی موجود در حسینیه ما را از تاریخ شروع (۱۳۱۱) و پایان ساخت حسینیه (۱۳۱۵) مطلع می‌سازد. معمار بنا مرحوم استاد مصطفی بنای کرمانشاهی بوده است. چراغ‌ها، چهل چراغ‌ها و لوسترهای گران‌قیمت و قندیل‌های شمع‌سوز حسینیه را تزئین کرده است.

ضلع غربی

مهم‌ترین قسمت تکیه بیگلربیگی، بخش غربی آن است که گنبدخانه حسینیه در آن قرار دارد. این قسمت شامل ایوان سرپوشیده و ستون‌دار بزرگی است که با سه پله سنگی سرتاسری به حیاط تکیه راه دارد. در جلوی ایوان دو ستون چوبی و دو ستون نمای نسبتاً بلند دیده می‌شود که سرستون‌ها با گچ‌بری‌های گل و گیاه تزئین شده است. سقف ایوان منبت‌کاری است. در چوبی بزرگی ما را به داخل فضای حسینیه می‌برد. سقف حسینیه دارای پوشش گنبدی و نمای بیرونی آن شیروانی است. نمای داخلی حسینیه آینه‌کاری است که در کرمانشاه بی‌نظیر و در ایران نیز احتمالاً کم‌نظیر است. آینه‌ها به اشکال مختلف هندسی گره‌سازی شده‌اند. استاد محمدعلی تهرانی در سال ۱۳۲۶ آینه‌کاری این محل را با زیبایی تمام به انجام رسانده است. حسینیه دارای یک فضای دو طبقه است. از اتاق‌های طبقه بالا خانم‌ها در ایام محرم برای عزاداری استفاده می‌کرده‌اند. نرده‌های آهنی این

اتاق‌ها را از فضای مرکزی حسینیه حفاظت می‌کند تا خانم‌ها و بچه‌ها با خیال راحت‌تری از مراسم برگزار شده در داخل حسینیه بهره ببرند.

جان پناه فلزی داخل حسینیه، به علاوه نمای مثلی شکل بالای بام شاه‌نشین، ستون‌ها و سرستون‌ها آدمی را متوجه نفوذ معماری اروپایی در دوره قاجار می‌کند. (معابد یونانی هم دارای نمای مثلی شکل به روی بام‌های خود هستند.)

حاشیه‌های دیدار

- ارسی‌های حسینیه با شیشه‌های رنگی به حیاط مشرف‌اند.
- در قسمت جنوبی حسینیه در دیگر تکیه قرار دارد (در سوم تکیه) که به حیاط پستی و حمام بیگلربیگی می‌رود. این حمام هنوز پابرجاست.
- خیلی از وسایل و لوازم مراسم عزاداری ایام محرم در اتاق‌های بالایی حسینیه (قسمت مربوط به خانم‌ها) نگاه‌داری می‌شود.
- در گوشواره‌های فضای حسینیه پنجره‌ای با طاق هلالی وجود دارد که در اطراف آن به وسیله آینه‌کاری جملات لاله‌الا... محمد رسول ا... علی ولی ا... نوشته شده است.
- آینه‌کاری‌های حسینیه مرمت شده است. در زمان جنگ تحمیلی عراق قسمت حسینیه آسیب‌های شدیدی از بمباران دیده است.
- تعریض خیابان مدرس باعث شده است که حسینیه قسمت شاه‌نشین خود را از دست بدهد. در اثر مسائلی از این دست، به‌علاوه فروش یا وقف‌کردن‌ها تنها ۱۸۰۰ متر از کل مجموعه باقی مانده است که آن را هم وارثان برای بازسازی تکیه در اختیار میراث فرهنگی کرمانشاه گذاشته‌اند.